

Алла Киридон,
доктор історичних наук, професор,
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»

«ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО» В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація. Трансформація пам'яті у постбіполярному світі неминуче призвела до відродження й пошуку (творення) нових колективних та індивідуальних «пам'ятей», загострення уваги до спогадів очевидців трагедій ХХ сторіччя – Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноцидів. Кожна країна має свою систему «подолання минулого». У цьому складному просторі творення нових відносин вагомим чинником є політика пам'яті, що має характерні риси в країнах Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: пам'ять, політика пам'яті, минуле, Центрально-Східна Європа, демократія.

Останні десятиріччя, позначені глобалізаційними модифікаціями, труднощами трансформації посттоталітарних режимів, кардинальними зрушеннями на геополітичній мапі світу й Європи, зокрема Центрально-Східної, спричинили серйозні зміни в сприйнятті минулого країн регіону. В умовах лібералізованого посттоталітарного суспільства колективна / соціальна пам'ять¹ виступає одним із найважливіших механізмів розвитку демократичних засад громадського життя, чинником пошуку ідентичності як на рівні індивіду й спільнот, так і на рівні суспільства в цілому, важливою умовою формування громадянського суспільства як форми консолідації й

¹ Використовуємо терміни колективна / соціальна / культурна пам'ять, дистанціюючись від широковживаного, але, на нашу думку, неоднозначного, метафоричного й некоректного, терміну «історична пам'ять».

інтеграції членів суспільства на основі їхніх потреб та інтересів, що не охоплюються діяльністю держави. Не випадково трансформація пам'яті у постбіполярному світі неминує призвела до відродження (відживлення) й пошуку (творення) нових колективних та індивідуальних «пам'ятей», загострення уваги до спогадів очевидців трагедій ХХ сторіччя (Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноциді).

Кожна країна має свою систему того, що німецькою мовою передається поняттями «Vergangenheitsbewältigung» (подолання минулого) або «Vergangenheitspolitik» (політика минулого). Водночас «біль пам'ятання» є універсальним, попри різнохарактерність та полімозаїчність історичного розвитку держав та націй. Важливо чітко усвідомлювати не лише «що пам'ятати», але й «як пам'ятати», аби не виховати покоління, позбавлене відчуття національної гордості. Намагання зретушувати минуле небезпечно вже тим, що відкриває шляхи для політичних спекуляцій. Ідеться про дози і ще більшою мірою – про адаптування шокуючих фактів до особливостей певної аудиторії, оскільки виникає реальна небезпека «перенесення провин» з одного суб'єкта на інший і виникнення на цій основі відчуттів національної ущемленості, «комплексу жертви», запрограмованості на поразку [15].

Частково до досвіду країн Центральної та Східної Європи (Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії та ін.) щодо ставлення до комуністичного минулого та його спадщини вже зверталися дослідники [2; 5; 11; 17]. Ю. Шаповал аналізує, як іспанці знайшли можливість примирити дві Іспанії – франкістську і республіканську [18].

Метою повідомлення є окреслення загальних тенденцій «подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи та аналіз принципів побудови стратегій формування моделей пам'яті в системі інституційних засобів реалізації політики пам'яті. Методологічний інструментарій зумовлений специфікою об'єкта дослідження й реалізований у використанні аналізу документально-правових актів у сфері комеморативних практик,

моніторингу публічних заходів інституційно-підпорядкованих установ, контент-аналізу основного наповнення медійних суб'єктів у площині пам'яттєвих смислів.

Розгляд політики пам'яті в умовах демократії лежить у кількох площинах: загального і конкретного. У найширшому вимірі задекларованої проблеми її розгляд пов'язано із комплексним аналізом низки сегментів, серед яких увиразнимо, зокрема, аналіз законодавчої складової щодо засудження тоталітарної ідеології; декомунізацію; освітню складову цієї царини; пошукову та дослідницьку діяльність науковців; розгляд збереженості та доступності архівів; ревізію історії тоталітарних режимів; інформаційну політику; політику пам'яті тощо.. У пропонованій науковій розвідці увагу здебільшого приділено останній складовій.

Композиційно виклад матеріалу передбачає теоретико-методологічну компоненту сутності політики пам'яті; характеристику шляхів і методів символічної репрезентації минувшини. Ми свідомі того, що політика пам'яті («історична політика») визначається як внутрішніми особливостями кожної країни, перебігом політичного процесу, політичною культурою, культурою пам'яті, так і характером розвитку міжнародних відносин та зовнішніми впливами. Окрім того, політика пам'яті корелюється з політикою ідентичності, що її проводить держава. Відтак йдеться про 1) заходи спільні (загальні), притаманні як загальна тенденція країнам демократії; та 2) характерні для конкретної країни / суспільства.

Характерним явищем в перехідні епохи стає (ре)артикуляція смислів стосовно минулого й сьогодення. З точки зору історико-культурного моменту йдеться про своєрідну повторюваність сценаріїв тільки в новій часово-просторовій парадигмі. (Ре)артикулюється механізм руйнування та творення, формується новий спосіб сприйняття часу. Йдеться про культуру свідомого увічнення й культуру свідомого руйнування (наприклад, пам'ятників, культових споруд тощо), а в ширшому контексті – про природу пам'яті й забуття. «Режими історичності» (Ф. Артог) визначають категорії «минуле»,

«теперішнє», «майбутнє». Особливістю нового сприйняття часу, характерного для наших днів, є придушення «теперішнім» двох інших членів тріади – «минулого» і «майбутнього». Потрібно зауважити, що саме пам'ять, яка є соціальною конструкцією, що створюється в теперішньому, «конститує систему суспільних конвенцій» (М. Хальбвакс). Пам'ять та пам'яттєві смисли слугують потужним чинником:

- консолідації або, навпаки, розмежування / конфронтації суспільства;
- порозуміння та примирення або розбрату й конфліктів.

У цьому складному просторі творення нових відносин вагомим чинником є політика пам'яті. До наукового вжитку увійшли схожі за змістом поняття: «історична політика», «меморіальна політика», «хронополітика». Польські дослідники А. Вольф-Повенська та Т. Стрик використовують поняття «політики щодо пам'яті», розуміючи «свідомі дії політичного класу, його адміністрації, урядовців, що мають на меті формування сфери і характеру колективної пам'яті» [24; 25]. Узагальнюючи існуючі визначення, розглядаємо політику пам'яті як сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. При цьому політика пам'яті:

- 1) стосується передусім інтерпретації минулого;
- 2) вибудовується з огляду на конкретні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади;
- 3) є важливою складовою державної гуманітарної стратегії;
- 4) характеризується актуалізацією та вибірковістю, акцентує увагу на одних подіях, героях, місцях, ігноруючи інші.

Зауважимо, що «пам'ять» розглядається нами як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам'ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору

пам'яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє.

Базовими принципами вибудови образів-спогадів при конструюванні політики пам'яті є травма / трагедія та тріумф. Травмуючий образ минулого концептуалізує політику пам'яті держави, водночас тріумф – героїзує її. Особливо жахливі сторінки минулого потрапляють в зону «змови мовчання» (колективна пам'ять намагається не згадувати те, що травмувало її найбільш). Однак політика пам'яті актуалізує ці зони для того, щоб «Ніколи знову!». Посередництвом політики пам'яті відбувається трансляція історичного досвіду, іноді гостро травматичного.

У просторі творення політики пам'яті на основі трактування та репрезентації суспільного минулого відбувається складна взаємодія ряду суб'єктів, сукупність дій, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого. Як зауважив Ю. Шаповал, «офіційна політика пам'яті в ідеалі має концентрувати енергію соціуму навколо створення образів минулого, здатних виконувати роль орієнтаційних матриць щодо майбутнього» [18].

Однак, підкреслює Ж. Мінк, минувшина має вагу, тільки якщо відповідає стратегії дієвців. Зацікавлених дієвців спокушає символічне минуле (яке має мобілізаційну силу). За висловом польського інтелектуала А. Міхніка, існує так званий «егоїзм болю», який кидає надмірно яскраве світло на окремі епізоди пережитої минувшини, залишаючи в затінку інші, і забезпечує цим ефективність стратегії історизування. Ми стикаємося тут із типологією, яка вирізняє ношу минувшини (те, що ми несемо в собі) і вибір минувшини (те, чим користуються в політичних цілях)» [5, с. 23].

Різноманітними є технології трансляції образів минулого. Зокрема в прагматичних концепціях радянської «політики пам'яті» абсолютним монополістом виступала держава.

Репрезентації минулого здійснюються в вигляді різноманітних практик:

-вербалізованих (промови політичних лідерів, підручники, наратив тощо);

-візуальних (державна символіка, пам'ятники, музеї тощо);

-ритуальних (паради, свята тощо).

Актуалізація політики пам'яті відбувається також через місця пам'яті (П. Нора).

Таким чином, «політика пам'яті» полягає у здійсненні контролю владною верхівкою чи домінуючою елітою над конструюванням знань (уявлень) про минуле, який досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (держзамовлення на підручники, в яких викладено офіційний курс історії для навчальних закладів), організацію музейної й архівної бази, монументальну пропаганду, твори літератури та мистецтва, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), топонімічні назви (перейменування населених пунктів, вулиць та ін.), ЗМІ та ін. [23, с.158].

У політиці пам'яті відображаються:

досвід суспільства,

актуальний стан його базових інститутів,

його соціально-політична структура,

співвідношення суспільних сил,

переконання та оцінки державно-політичних лідерів.

У своїй змістовній основі, функціях, спрямованості та інших сутнісних характеристиках державна (офіційна) політика пам'яті визначається, передовсім: особливостями державно-політичного, суспільно-економічного ладу та апарату державного управління, міжнародного становища держави; ступенем реального суверенітету країни (народу) у минулому та сьогодні тощо; базовими (актуальними) потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що стоять перед певною державною (політичною нацією, народом тощо); перебігом історичного минулого; цивілізаційними

традиціями певної держави (нації); особливостями конкретної культурно-освітньої системи; традиційної культури; етноконфесійним складом населення тощо.

Предмет політики пам'яті є подвійним, та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті, як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина.

Через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних пережиттів минулого. Влада легітимізує у певній версії історії власні починання, а окремі політичні сили через маніпуляції минулим прагнуть досягти тимчасових політичних цілей (приміром, перемоги на виборах). До елементів суспільної пам'яті звертаються заради:

- здійснення політичних перетворень,
- створення об'єднуючих символів,
- зміни політичного режиму, компрометації політичного суперника,
- повернення до попереднього суспільно-політичного устрою тощо.

Термін «політика пам'яті» є відносно новим та актуальним в рамках різних соціально-гуманітарних наук, що викликає помітні дискусії. Зокрема депутат Європейського парламенту від Німеччини Елмар Брок зауважив, що концепція «політики пам'яті» виглядає спірною через використання самого слова «політика», яке, як відомо, не найкращий друг історії. Універсалізуючи підхід з огляду на варіативність моделей пам'яттєвих смислів, він виокремив два принципово важливих моменти в проведенні політики пам'яті:

по-перше, її реалізація дає можливість співпраці різних країн і груп населення на основі загальних переживань найважливіших подій історії,

по-друге, політика пам'яті означає, що існує усвідомлювана суспільством необхідність познайомити своє молоде покоління, в якого

немає досвіду переживання найгостріших моментів національного минулого, з історією [1].

Відомий німецький теоретик Г. Люббе розглядає практику оновлення живого спогаду як «ритуальну», зауважуючи, що в процесі спогадів суб'єкт діє не в рамках власної пам'яті, а відповідно до своєрідних усталених зразків, позначених печатками певних інститутів та традиції [9, с. 52]. Відтак «цілком природно розблоковує механізм, потрібний для нової інтерпретації історії. і водночас породжує побічне явище політики пам'яті: бухгалтерію жертв, шукання нових домінант власної тотожності в оперті на історію – об'єктивне явище, з яким важко полемізувати – «кінець епохи свідків» (Ян Ассман добачає в ньому універсальне явище, що сягає корінням ще римської традиції) [16].

Підставою для узагальнення тенденцій у розвитку комеморативних практик є увиразнення спільних рис історичного розвитку. Так, Р. Траба спробував схарактеризувати своєрідні «сталі елементи» в розвитку історії Центрально-Східної Європи за останні двісті років:

- по-перше, метастази війни, тобто специфічний досвід двох світових воєн, позначений, з одного боку, радістю виникнення модерних національних держав, але, з другого, трагедією окупації (німецької та советської) та Голокосту євреїв;

- по-друге, не-тяглість історичних процесів, оприявлена в браку державности в ХІХ столітті та в змінах кордонів і примусових переселеннях небачених раніше розмахів у ХХ столітті;

- по-третє, гібридність, виявлена у співіснуванні на порівняно маленькому просторі конденсованої мозаїки етнічних і національних груп. Під час nation building на цих теренах нерідко відбувалися процеси, властиві міграційним спільнотам. Різниця полягала в тому, що рушієм цих процесів були не «чужі», а спільнота, яка протягом тривалого часу була гомогенною групою;

- по-четверте, нарешті, півстоліття досвіду комунізму / «реального соціалізму» [16, с. 55].

Водночас дослідник наголосив, що «Центрально-Східна Європа особливо вирізняється під кутом зору зіткнення національних інтересів, джерела яких містяться в гібридному минулому та суспільній структурі». [16]. При цьому автор покликається на справжні суперечки та конкуренції словацько-угорської, польсько-німецької, білорусько-литовської, чесько-німецької чи польсько-української пам'яті, що також становлять вагомий чинник поточної політики.

Виходячи з того, що лад післявоєнної Європи було побудовано на зумисно сфальшованій пам'яті, Тоні Джадт дійшов висновку, що з 1989 р. його формують у свою чергу, на компенсаційному надлишку пам'яті: інституціоналізоване публічне згадування як сам фундамент колективної ідентичності [21]. І хоча Джадт погоджувався з тим, що певний ступінь замовчування, навіть забування, є умовою громадянського здоров'я, він підкреслював також, що для позитивного сприйняття цього «відкидання» у сфері пам'яті необхідним є попереднє пам'ятання [7].

Політика будь-якої держави в сфері національної пам'яті ґрунтується на трьох принципах: амнезія – забування деяких «сюжетів», актуалізація – «пригадування» забутих подій, імен і дат; амбівалентність – одночасне існування різних трактувань окремих явищ. При цьому варто враховувати «роботу трауру й забуття» [13; 19], зміст яких корелюється індивідуальними пам'яттю та досвідом.

Якщо в тоталітарних суспільствах колективна пам'ять творилася «міністерствами правди», і саме в цьому контексті виникли поняття «репресованої пам'яті», «травматичної пам'яті», «скривджених народів», врешті, «реабілітованої пам'яті», то нині на посткомуністичному просторі відбувається повернення значущих фактів, які належали до загнаної в глибини пам'яті. Посттоталітарна пам'ять надає сенс тим епізодам минулого, що значущі для певної спільноти, нації, перевагу тим постатям, подіям і

процесам, які сприяють формуванню самообразу цієї нації, утвердженню її ідентичності. Пам'ять прагне не стільки відобразити минуле таким, як воно було насправді, скільки формувати його сенс для сучасності. У цьому контексті має сенс відомий вислів – «вибираючи спосіб увічнити минуле, нація водночас вибирає своє майбутнє», тому що тим самим нація відповідає на ті питання, які потрібно знати [12].

В посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи дискусії щодо пам'яті залишаються надзвичайно актуальними, що перетворює їх на чинник, який помітно впливає на життя суспільства та визначає характер політичних процесів. Важливість осмислення питань колективної пам'яті для цієї групи країн пов'язане з утвердженням власної ідентичності й вирішенням питання так званої перехідної (транзитної) справедливості. Останнє пов'язане з упровадженням програм перевірки й люстрації, обвинуваченням комуністичних лідерів та агентів відповідних спецслужб, відкриттям секретних архівів для громадськості тощо.

Як правило, дослідники виокремлюють дві основні позиції в ставленні країн Центрально-Східної Європи до свого комуністичного минулого: «пробачити й забути» або «переслідувати й карати». «Так виходить, – зазначає Т. Гундорова, – що минуле – особливо, коли воно забарвлене травматичними переживаннями, – впливає на майбутнє і викорінює з буття сучасність. Прив'язаність до травматичного минулого ставить нащадків у позицію заручників: фізично не причетні до минулих подій майбутні покоління виявляються до них прив'язаними, а сучасність стає натомість чимось, що не піддається репрезентації, є невловною [4].

Загалом же, специфіка вирішення як проблеми ставлення до тоталітарного минулого, так і утвердження власної культурної (національної) ідентичності в посткомуністичних країнах, обумовлюється складністю феномену колективної пам'яті й особливостями сучасної політичної культури, яка є вагомим компонентом характеристики політики пам'яті. Йдеться про взаємообумовленість цих складників. Одним із яскравих

прикладів є еволюціонування політичної культури та відповідне формування пам'яттєвих смислів в Німеччині. Узагальнено аналіз періодизації становлення політичної культури в Німеччині подає Герт Пікель [20]:

1. *Початковий етап до 1945*, що може бути охарактеризований критичним ставленням до політичних інститутів, авторитарними орієнтаціями й вірою в авторитет вождя, завищеною національною гордістю, слабким укоріненням демократичних цінностей, відсутністю інтересу до політичної участі, а також обмеженим знанням та розумінням політики. У цей період політична кон'юнктура характеризувалася неефективністю партійного плюралізму і недостатнім рівнем політичної соціалізації та відсутню політичної освіти.

2. Відновлення та посилення демократії в суспільстві. *«Вихід з культури «мерзенних вчинків» (1945-1966)*, визначалося прагматичним дистанціюванням від минулого, невпевненістю та аномією у царині цінностей, орієнтацією на виживання та відбудову, сильною прив'язкою позитивного ставлення до демократії до економічного зростання, незначним інтересом до політичної участі. За результатами соціологічних досліджень цього періоду, очевидною була дистанція від політики та політичної участі (у 1953 р. лише третина німців інколи говорила на політичні теми (8% – часто), а у 1955 р. 70% батьків висловилися негативно щодо перспективи політичної кар'єри сина), скептичне ставлення до партійної системи (у 1949 р. 51% німців не довіряв політичним партіям, а у 1950 р. 47% німців вважали партійний плюралізм «неважливою проблемою» (1960 р. – 21%, 1972 р. – 12%), невикоріненість національної політичної системи (у 1959 р. тільки 7% були горді за політичну систему країни (1978 рік – 31%).

3. Партиципаторна революція та диференціація політичних уявлень. *«Шлях до громадянської культури» (1967-1982)*, що характеризувався протидією авторитарним цінностям, інтенсифікацією різних форм політичної участі, вимогами «більше демократії», становленням громадянської політичної культури. Серед основних причин зміни типу політичної культури

чи партиципаторної революції називали радикальні зміни цінностей у молодшого покоління та його поступовою політизацією, що за наслідок мала диференціацію поколінь та диференціацію ставлення до цінностей демократії.

4. Політична похмурість та розвиток критичного осмислення. *«Від громадянської культури до критичного громадянина» (1983-1989)*, серед рис якої визначаються криза легітимності західної демократії, криза довіри населення до політики, дистанціювання від інституціоналізованої політики, зниження членства в партіях, завищені очікування від держави, виникнення критичного громадянина (недовіра до політичних партій та об'єднань, але при цьому сильна віра в демократію).

5. *«Стіна в головах»*. Політична культура після об'єднання. *«Диференціація політичної культури» (1989-2014)*, серед рис якого були єдиний процес плавлення двох систем та культур, поєднання різних соціалізацій та різної історичної пам'яті, розмежування між інституційним та культурним об'єднанням, дебати щодо політико-культурної інтеграції східних німців в загально німецьку демократичну державу. І все ж, уніфікація Німеччини, окрім забезпечення постійного зростання економічних показників, передбачала зміну суспільної свідомості, прийняття іншої генераційної (якщо йдеться про переосмислення досвіду нацизму) чи ідеологічної (щодо розбіжностей Схід-Захід) картини світу.

Таким чином, Німеччина пройшла складний шлях подолання наслідків свого історичного минулого у суспільній свідомості, упровадження кардинальних змін у національну політичну культуру в досить короткий строк. Жодна з країн, оглядаючись на власну історію на початку ХХ століття, не несе такого усвідомленого тягаря злочинів, як Німеччина, характерним для якої було почуття колективної провини як детермінанта політичної культури. Проте і жодна інша країна – пропри першопочаткові сумніви та внутрішній супротив – не вийшла чеснішою та успішнішою за Німеччину. Самокритичні спогади про націонал-соціалізм, його причини та наслідки,

набували все більшої присутності: починаючи від підручників з історії, медіа до облаштування місць нагадування та вшанування пам'яті, від відзначення певних дат, промов політиків до буденного життя та мистецтва. Ці спогади стали найвпливовішим тлом формування політичної культури сучасної Німеччини. Це історичне знання було надзвичайно потужним контекстом, в рамках якого доводилося політично, культурно та духовно діяти в умовах об'єднання.

Уже понад п'ятдесят років три покоління німців опановують психологічну проблему, пов'язану зі злочинами Третього Рейху, формуючи власне ставлення до нацистського минулого. Суттєвою відмінністю між першим і третім поколінням виступає те, що останнє не розглядає нацистське минуле через призму злочинів і подій, пов'язаних з Голокостом. Більше того, ідентифікуючи себе, вони зауважують, що вони *німці* і саме з цим пов'язують відповідальність. Це проявляється у тому, що німці розглядають свої взаємовідносини з представниками інших національностей через призму подій Голокосту і дій Гітлера. Таким чином, висувається гіпотеза про колективне почуття провини, яке й досі виступає ідентифікуючою ознакою уже для третього повоєнного покоління [14].

У Польщі традиційно великий суспільний вплив і вагу мають питання історії та пам'яті. 2005 р. правоконсервативні політики, прийшовши до влади, проголосили необхідність реалізації « нової історичної політики ». Фактично йшлося про фронтальний перегляд ставлення до минулого, про цілеспрямовану політику відновлення колективної пам'яті [8].

Як наголошує у своїй змістовній розвідці « Проблеми демократії » директор Інституту політології Рейн-Вестфальського технологічного університету К. Ленк, демократичні форми конституційної організації ніколи і ніде не виникали « самі собою ». У невід'ємну складову політичної культури вони, як правило, перетворюються у результаті соціальних конфліктів і політичної боротьби, що в європейській історії тривала впродовж цілих століть. Не вдаючись до детального аналізу, скористаємося запропонованим

автором чотирирьохкомпонентним описом багатовимірності самого поняття «демократія»:

1. Демократія як комплексне визначення системи;
2. Демократія як легітимація політичної системи;
3. Демократія як організаційний принцип (форма панування);
4. Демократія як принцип поведінки (форма культури і система цінностей) [3; 22].

Таким чином, в умовах демократії маємо різноманітну палітру політичних та соціальних комеморативних практик. «Подолання минулого» народжується колективним зусиллям. У процесі пам'ятання / забування спільноти конструюють свою пам'ять та ідентичність. Відтак комеморативні практики вибудовуються на усвідомленні культурних контроверсій, транспоколінневої місії пам'яті про війну та злочини тоталітаризму, формування поля ідентичностей тощо. Терор, геноцид, голод, епідемії та інші травми неминуче позначаються на колективній свідомості, модифікуючи соціальні інститути та самих членів спільноти. Латентні рани, набуті в минулому, формують колективну пам'ять, екстраполуючись на сьогодення. Травма створює і маркує розломи і розриви на культурному тілі суспільства (Й. Рюзен). Відтак з огляду на факт постійної травматизації викарбовується глибокий слід на колективній (груповій) свідомості та формуванні пам'яті. Останнє особливо важливе для українського суспільства, культура якого упродовж ХХ ст. формувалася як травмоцентрична. Травмоцентрична культура суспільства задає відповідні культурно-ідентифікаційні коди.

Політика пам'яті в умовах демократії сфокусована на формуванні не лише комеморативної складової, але й таких цінностей як свобода і толерантність. При упровадженні канонів політики пам'яті необхідним є врахування досвіду демократизації щодо європейських норм визнання розмаїття пам'ятей, а також шанованих у суспільстві цінностей та досвіду минулого. Стратегії формування моделей пам'яті вилоновуються в системі

інституційних засобів реалізації політики пам'яті кожної окремої країни, а також на підставі загальних тенденцій меморіального законодавства країн демократії. Зауважимо, що в політиці завжди існував і завжди існуватиме аспект символізації. Символічна політика реалізується в чотирьох формах: 1) ерзац-акції; 2) ерзац-законодавство; 3) ерзац-персоналізація: формування іміджу політиків; 4) ерзац-ідеологізація [6]. Відтак важливо, щоб політика пам'яті не перебрала рис символічної політики чи трансформувалася до її форм, а (за висловом Хосепа М. Коломера) чесноти періоду демократичних перетворень не перетворились у вади демократії.

Список використаних джерел та літератури

1. Брок Э. Европа и Россия: поиск общей идентичности [Електронний ресурс] / Элмар Брок. – Режим доступу: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Evropa-i-Rossiya-poisk-obschej-identichnosti>.
2. Васірук І. Вплив історичної пам'яті на формування національної ідентичності / І. Васірук // Україна – Європа – Світ : Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 391 – 394.
3. Горенко О. Теоретико-методологічні пошуки історика в контексті рецепції європейської демократичної традиції / О. Горенко // Україна – Європа – Світ. – № 12. – С. 193.
4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Т. Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
5. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннаром. Пер. з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
6. Євсєєв К. Символічна політика в Україні / К. Євсєєв // Наукові записки ІПіЕНД. – 2012. – Вип. 6 (62). – С. 318.

7. Карме Агусті Рока Політика повернення історичної пам'яті в Іспанії. Каталонська модель // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за аг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПіЕНД, 2013. – С. 301.
8. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 128.
9. Люббе Г. В ногу со временем. Сокращенное пребывание в настоящем / Герман Люббе. – М., 2016. – С. 52.
10. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПіЕНД, 2013.
11. Маклюк О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXX. – С. 223–232.
12. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 300.
13. Оже М. Формы забвения / М. Оже / пер. В. Мильчина // Отечественные записки. – 2008. – № 4 (43).
14. Палько О. Сучасна політична культура Німеччини: шлях від денацифікації до мультикультуралізму / Олена Палько, Антоніна Стряпко, Павло Худіш і Вікторія Машкара-Чокнадій // Незалежний культурологічний часопис «Ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji-magazine.lviv.ua
15. Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – С. 271–272.
16. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Р. Траба // Україна модерна. – К.: Критика, 2009. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань. – С. 57.

17. Троян С. Особливості історичної пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи / Сергій Троян // Війни пам'ятей та політика примирення: Зб. наук. праць. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 211–218.
18. Шаповал Ю. Примирення по-іспанськи. Компроміс після громадянської війни / Юрій Шаповал // День. – 2013. – 18 лютого.
19. Auge M. Les Formes de l'oubli / M. Auge. – Paris: Editions Payot&Rivages, 1998.
20. Gert Pickel Das politische System der BRD Die politische Kultur der Bundesrepublik Deutschland 29.04.2008. Vortrag im Rahmen des Habilitationsverfahrens [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://slideplayer.de/slide/207440/>
21. Judt T. Z domu zmarłych. Esej o współczesnej pamięci europejskiej. Historia Europy od roku 1945. – Poznań, 2010.
22. Lenk Kurt. Probleme der Demokratie / Lieber H.-J. (Hrsg.) Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart. Bundeszentrale für politische Bildung. – Bonn. 1993. – S. 933–986.
23. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури / А. Коник // Вісник Львів. ун-ту, 2009. Серія: Журналістика. – Вип. 32. – С. 153–163.
24. Стриєк Т. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасній Україні, Польщі та Росії / Т. Стриєк; пер. з польськ. – К.: Ніка-Центр, 2015. – (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 12). – С. 31.
25. Wolff-Powęska A. Pamięć – brzemię i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010). – Poznań, 2011. – S. 69–70.

«OVERCOMING THE PAST» IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: MAIN TENDENCIES

Abstract. Transformation of memory in post-bipolar world inevitably led to the revival and search (creation) of new individual and collective memory, to the aggravation of attention the memories of witnesses tragedies of the twentieth

century – the Holocaust, the Stalinist repressions other ethnic and political genocide. Every country has its own system of «overcoming the past». The politics of memory is one of the important factor in this complicated area of creating of new relationships, which has features in Central and Eastern Europe.

***Keywords:** memory, memory politics, past, Central and Eastern Europe, democracy.*

«ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОШЛОГО» В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

***Аннотация.** Трансформация памяти в постбиполярной мире неизбежно привела к возрождению и поиска (созданию) новых коллективных и индивидуальных «памятей», обострению внимания к воспоминаниям очевидцев трагедии XX века – Холокоста, сталинских репрессий, других этнических и политических геноцидов. Каждая страна имеет свою систему «преодоления прошлого». В этом сложном пространстве создания новых отношений весомым фактором является политика памяти, которая имеет характерные черты в странах Центрально-Восточной Европы.*

***Ключевые слова:** память, политика памяти, истории, Центрально-Восточная Европа, демократия.*